

O‘SMIRLIK DAVRIDA BOLALARNING RUHIY SHAKLLANISHIDA OILANING O‘RNI VA AHAMIYATI

Shodiyeva Nilufar Shokir qizi

Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on

tumani 25-IDUM psixologi

Annotatsiya: “Oila ham ijtimoiy institut, ham kichik guruh ekanligidan kelib chiqib, unga quyidagicha ta’rif berish mumkin: oila - bu uyushgan ijtimoiy guruh bo‘lib, uning a’zolari umumiy hayot, nikoh yoki qarindoshlik munosabatlari bilan, shuningdek, jamiyatning jismoniy ehtiyojlari tufayli ma’naviy javobgarlik bilan bog‘lanadi”

Kalit so‘zlar: bola psixologiyasi, tarbiya, metodika, longityud, xissiy jarayon, ma’rifiy jarayonlar.

KIRISH

Mashhur faylasuf V.Gyugo aytganidek, “oila jamiyatning duru gavharidir”. Shuningdek, “Oila tabiatning shox asarlaridan biridir”. Xuddi shox asar hisoblangan oilani o‘rganish, ilmiy jihatdan tadqiq etib borish bugungi kunning ham eng dolzarb masalalaridan bo‘lib, hozirgi davrda mustaqil O‘zbekistonda bu borada juda katta ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar olib borilmoqda. “Oila” haqida gapirar ekanmiz, avvalom bor, oila hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta’minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga, kelajak avlodlar qanday inson bo‘lib yetishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan tarbiya o‘chog‘i ekanini deb bilamiz. Har bir oilaning kelajagi va istiqboli, uning mustahkamligiga, sog‘lom turmush tarziga bog‘liqdir. Bu o‘z navbatida xalqning, jamiyatning istiqbolini belgilaydi. Shu tufayli oilaviy munosabatlarning huquqiy asoslari mamlakat, jamiyat manfaati yo‘lida amalga oshiriladigan eng muhim masalalardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Bunda o‘zbek xalqida kelin - kuyovga eskicha nikoh o‘qitish, shuningdek Respublikamizda yashovchi boshqa xalqlar, jumladan, ruslarda cherkovda nikoh o‘qitish, turklarda esa nikoh to‘yidan keyin hurmat belgisi sifatida kelin-kuyovni ma’lum muddat davomida oila a’zolari bilan gaplashmay yurishlari singari an’anaviy udumlar ko‘zda tutilgan. Oilaning turlari :

➤ Monogam oila- bola manfaatlariga yo‘nalgan oiladir. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida paydo bo‘lgan hodisadir. Bu turdagi oilalar ko‘proq bolani kelajakda kim bo‘lishi, u egallashi lozim bo‘lgan martabalar, uning istiqboli xususida qayg‘uradigan, shu bois oilaning budjeti uni taminlash, unga zarur ta’lim tarbiyani berish, g‘amxo‘rlik qilishga sarflanadi. Bu toifa oiladagi bola manfaati shu qadarki,

ba'zan ona faqat bolani o'ylash, unga e'tibor qilishni afzal bilgandan eridan ham voz kechishi holatlari ham kuzatilgan.

➤ Avtoritar oila- bola soni 1 yoki 2 ta, ota onaning cheksiz g'amxo'rliqi, ular obro'si bilan parallel tashkil etiladi. Masalan: kohinlar amaldorlarning oilasi shunday. Ota ona bola nazarida eng nufuzli, aqli har narsaga yetadigan, shuning uchun bola ham xuddi otasi yoki onasi kabi yetishish motivatsiyasi kuchli bo'ladi.

➤ Ambivalent detotsentrik oila- bola ko'proq ota onaning hissiy emotsional g'amxo'rliqi ta'sirida bo'ladi. Masalan: agar qiz bola bo'lsa, u faqat otasi yoki onasi, yoki ikkisinining doimiy erkalashlari og'ushida katta bo'lib, oxir oqibat shunday holatga ko'nikib ketadi. Oilaviy munosabat faqat shunday bo'lsa kerak, degan fikr ba'zan o'zi mustaqil oila qurganda uning yangi xonadonga ko'nikishga jiddiy xalaqit beradi.

➤ Kvaziavtonom detotsentrik oila- bola huquqlari kattalarniki bilan deyarli tenglashtiriladi, ularga kattalar bilan bir qatorda oilaviy yumushlarni bajarish erki, o'z holicha qarorlar qabul qilish huquqlari berilgan bo'ladi. Buning albatta ijobiy, ham salbiy jihatlari bor.

➤ Monogam bo'lmagan oila- toifasi chin ma'noda nikoh munosabatlariga tayanamaydi. Bundan oilaning 3 xil ko'rinishi mavjud;

✓ ajrimlar tufayli paydo bo'lgan noto'liq oila- XX asr oxirida ko'payib ketgan noto'liq oila turi Golodning ma'lumotiga ko'ra, Rossiyadagi oilalar ajrimi shu qadar ko'paydiki, har 100 ta nikohga 51 ta oila ajrimi to'g'ri keldi. Buning sabablari: ota onalik ro'llarning bajarilmasligi, otaning bola tarbiyasidan chetlashishi, chunki ajrashgan otalar ma'lum muddat o'tgach farzandlardan umuman yuz o'giradi. O'zbekistonda ham statistika ma'lumotga ko'ra 14,5 mingdan 15 minggacha oila ajrimlar qayd etildi. Ajrim bo'lgan oilalarning 70% yosh oilalar bo'lib ularda yetim bo'lib qoladi.

✓ Beva bo'lib qolish, turmush o'rtog'ining vafoti munosabati- bunda ota yoki onaning farzandi bilan yolg'iz qolishidir. Bunday oilalardagi ma'naviy ajrim tufayli paydo bo'lgan noto'liq oilanikidan farq qiladi.

✓ nikohdan tashqari oila- 90- yillarda ko'paygan oila turi, unda asosan yolg'iz qolgan "ayol-ona" oilani tebratadi. Bunday oilalar; Rossiya 20-21% Buyuk Britaniya Fransiyada 32-35% tashkil etgan. Rossiyada ota onalardan bittasigina bo'lgan oilalarda 1989 yilda 4.5 mln bola yashagan bo'lsa, bu ko'rsatkich 1994 yilda 5 mln ha yetdi. O'zbekiston sharoitida bu kabi holatlar favqulodda holatlar sifatida qaraladi. Chunki ayrim udumlar, milliy qadriyatlarimiz farzandlarning nikohdan tashqari paydo bo'lishini qoralaydi.

Ø Alternativ oila- kam uchraydigan oila turlari bo'lib, ular ayrim jihatlari bilan boshqalardan farqlanib turadi. Bu turdagi oilalar G'arb mamlakatlariga xosdir. Bu toifadagi oilalar o'z navbatida quyidagilarga bo'linadi;

~ fuqorolik nikohi- unda erkak va ayol o‘z ixtiyorlari bilan rasmiy nikohni qayd etmay yashayveradi.

~ qayta nikoh- bunday nikoh turi beva qolgan shaxslarda uchraydi. Birinchi qayta nikoh XVI asrda Angliyada qayd etila boshlagan.

~ qo‘sh xotinlik - bir erkak ko‘pincha hufyona o‘z qonuniy nikohidagi ayoldan tashqari yana boshqasi bilan shariy nikohda yashaydi. Qo‘shxotinlik Osiyo va Sharq mamlakatlari aholisiga xos hisoblansada, hozirda Rossiyada ham kuzatilmoqda. Lekin bunday oila turi qonunan man etilgan. Oilaviy hayotni tizimli tarzda tasavvur etib, uning psixologik xususiyatlarini o‘rganishga jazm olimlardan biri amerikalik tadqiqotchi Virjiniya Satir (1992, 2000) hisoblanadi. U oilaviy hayotni tavsiflash uchun quyidagi tushunchalarni ishlatadi;

- * Oilaning funksional xususiyatlari
- * Oila energetikasi
- * Oila tizimi chegarasi

Oilaning funksional xususiyatlari

Oilaning funksional xususiyatlari - oila a‘zolar o‘rtasidagi munosabatlarning sifatli farqlarini tavsiflaydi. Masalan;

- Muloqot uslublari
- Har bir oilaga xos bo‘lgan tartib - qoidalar
- O‘zaro muloqot jarayonida kommunikativ to‘siqlarning mavjudligi

Ochiq tartib - qoidalardan tashqari, har bir oilaning yashirin qoidalari ham mavjudki, ular ham oilaviy munosabatlarning yaxshi bo‘lishida katta rol o‘ynaydi. Odatda bunday qoidalar muayyan mavzularning oila davrasida ko‘tarilmasligi yoki ma‘lum tarzda his kechinmalarning namoyon etmasligida ko‘rinadi.

Oila energetikasi. Bu tushuncha o‘z ichiga ko‘plab jabhalarni xususan, oilaning tibbiy biologik xususiyatlardan tortib, uning psixologik mavjudligini belgilovchi omillar, shart sharoitlardan boshlab tiriklik mezonlari bo‘lmish ovqatlanish, hamda bir oila a‘zosining xatti harakatlarining namoyon bo‘lishigacha qamrab oladi. V.Satir oilaning oila energetikasini tavsiflaydi. Ya‘ni, “oilaning emotsional qozoni” tushunchasini ishlatadi. Oila a‘zolari kundalik muloqot, muomala jarayonlarini u go‘yoki bir qozonda qaynovchilarning birgalikda yashashda namoyon bo‘ladigan hissiyotlar ko‘zguvida" tasavvur etadi.

Oilaviy munosabatlar. Oila a‘zolari o‘rtasida sodir bo‘layotgan murakkab munosabatlar ko‘plab olimlar, shu jumladan, O‘zbekistonlik olimlar M.Davletshin, B.Qodirov, X.Karimov, N.Sog‘inovlar tomonidan o‘rganilgan. Ularda ko‘proq o‘zbek oilasiga xos urf-odatlar, an‘analar udumlar nuqtai nazaridan oilaviy munosabatlarning etnopsixologik qirralari tadqiq etilgan. Oila institutini ijtimoiy voqelik sifatida uning qonunyatlarini tahlil etar ekanmiz, bu o‘rinda biz oilaviy, o‘zaro munosabatlarga xos

bo'lgan munosabatining psixologik tabiatdan kelib chiqishi, va dinamikasiga e'tiborni qaratgan ko'plab tadqiqotlarda ilgari surilgan ma'lumotlarni keltirishni joiz deb bildik.

Oila muhitini barkamol avlod va komil insonni tarbiyalash muommosi turkiy xalqlarning mushtarak yodgorligi, Avesto, shuningdek, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, tortib hozirgi zamon pedagoglarining o'ziga xos fikr mulohazalar bildirilgani diqqatga sazovordir. Kaykovus, S. Sheroziy, Jomiy, Alisher Navoiy, A. Fitrat, A. Avloniy kabi, mutafakkirlarimizning ilmiy nazariy asarlarida oila munosabatlaridagi tarbiya tarixiylik nuqtai nazaridan bayon etilganligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Avvalo bola psixologiyasi haqida so'z yurutamiz. Bola psixologiyasi onaning qornidayoq boshlanadi. Asosan bizning millatimizda bola tarbiyasiga juda katta ahamiyat beradilar. Psixologiya tarbiyada yaqqol namoyon etuvchi ruhiy hodisa hisoblanadi. Mana shuning uchun bizning elat va millat shaxslari bolalar va yoshlarning psixologiyasiga yomon ta'sir etuvchi omillardan uzoqroq yurishga harakat qiladilar. Bolalar psixologiyasi psixologiya sohasi, bolalar psixologik rivojlanishining umumiy va alohida xususiyatlarini, turli yosh bosqichlarida bu jarayon qanday kechishi, uni harakatlantiruvchi kuchlar va qonuniyatlarni tadqiq qiladi. Shu sababli bolalar psixologiyasini ko'pincha yosh psixologiyasi deb ataydilar. Bolalar psixologiyasi bolalarda psixik jarayonlar (ma'rifiy, nutqiy, hissiy, irodaviy va h. k.) paydo bo'lishi va rivojlanishini, psixik xususiyatlar qaror topishini, xilmaxil faoliyatning (o'yinlar, o'qish, mehnat) rivojlanishini, bolaning shaxs sifatida shakllanishini o'rganadi. Bolalar psixologiyasi umumiy psixologiyada ishlab chiqilgan tadqiqot usullaridan foydalanadi, biroq uni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari bor.

Bola shaxsi yosh xususiyatlarini o'rganishda ko'ndalang kesma va longityud deb nomlangan tadqiqotlar o'tkaziladi. Birinchi holatda birgina psixik jarayonning o'zi bir vaqtda turli yosh guruhlariga taalluqli bo'lgan bolalarda tadqiq qilinadi. Ikkinchi holat (longityud) da esa ma'lum bir (alohida tanlab olingan) bolalarning psixik xususiyatlari ko'p yillar davomida tadqiq qilinadi. Bu esa o'z navbatida ular psixikasi rivojlanishining umumiy kechishini kuzatish imkoniyatini beradi. Bolalar psixologiyasida asosan ota-onalarga bolaga unga bo'lgan ishonch, hurmat, qo'llabquvvatlash, unga bo'lgan e'tiborlarini his qildirish, Mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan holatlar o'rgatiladi. Bola dunyoni, atrofni ota-ona ko'zlari bilan anglaydi. Ota-onaga nima yomon bo'lsa, bola shuni yomon deb hisoblaydi. Ota-ona kimni xush ko'rsa, bola uchun u inson yaxshi bo'ladi. Bu holat bolani 10-12 yoshiga qadar davom etadi. Undan keyin bola o'zi xulosa qilishga o'rganishni boshlaydi. Shunday ekan, bolaning har bir harakati - bu ko'zgidagi sizning aksingiz. Bolalar psixologiyasi 19-asr o'rtalarida mustaqil fan sifatida ajralib chiqib boshladi. U pedagogika psixologiyasi, ped., oliy asab faoliyati fiziologiyasi bilan chambarchas bog'langandir. Uning ma'lumot va xulosalari yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti

uchun, umumiy psixologiya uchun muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonda Bolalar psixologiyasi masalalari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Farzand-inson hayotining mazmuni, nasl-nasabinining davomchisi, oilaning mustahkam zanjiri hamdir. Aqlli , bilimdon, mehnatsevar iymon-e‘tiqodli farzand nafaqat ota-onaning balki butun jamiyatning eng katta boyligi hisoblanadi . Odatda, farzand oilada ham jismonan , ham ma‘nan ulg‘ayib shakllanadi .

Ularning voyaga yetishi davomida oiladagi ahillik muhim ro‘l o‘ynaydi. Ayniqsa,ularning ma‘naviy tarbiyasi bilan jamiyatga xizmatini ifodalaydi. Farzandlarimiz sog‘lom , e‘tiqodli jismonan baquvvat qilib tarbiyalash ham ota-ona zimmasizga yuklangan. Rasululloh Sallallohu alayhi vasallam "Farzandlaringizga suvda suzishni, kamondan otishni, nayza uloqtirishni ,otda choptirishni o‘rgatinglar!"-deb, Farzandlaringizni chaqqon,sog‘lom, baquvvat, ziyrak qilib tarbiyalashga ummatlarini targ‘ib qildilar(Termiziy va Abu Dovid rivoyatlari).Zero,ki, sog‘lom psixologik tarafdin ham yetuk farzand hamma joyda ham o‘z yurtiga naf keltiradi.

Yuqoridagi fikrlarimizdan kelib chiqqan holda,barcha narsa bola psixologiyasiga bog‘liq ekanligini anglab yetsak bo‘ladi. Bola psixologiyasi,ayniqsa,maktabgacha yoshdagi bola psixologiyasi juda murakkabdir.Shuning uchun,men o‘z bilim va ko‘nikmalarimdan kelib chiqqan holda,ko‘proq maktabgacha yoshdagi bolalarga etibor qaratish maqsadga muvofiq ish deb o‘ylayman.Chunki, bu yoshda ya‘ni, maktabgacha yosh 3-4, 5-6-7 shu yoshlarda bola juda tez fikrlaydi va psixologiyasi juda murakkab va qiziqishlari turli xil bo‘ladi. Shu bilan bir qatorda, rivojlanayotgan bola psixologiyasi yana oilaga borib taqaladi,chunki bola asosan 2 xil muhitni farqlaydi ya‘ni, oila va o‘zi borayotgan maskan ya‘ni, bog‘cha albatta bog‘chada boshqa muhit oilada esa o‘zgacha muhit shuning uchun ham bolaga oiladagi muhit bog‘chaga ya‘ni,ta‘lim tarbiya olayotgan maskaniga, u yerdagi bolalarni psixologiyasiga ham katta ta‘sir qilishi mumkin. Shu ta‘lim maskani ya‘ni, bog‘cha ham oilaga ta‘sir qilishi mumkin. Shuning uchun, maktabgacha tarbiya yoshida e‘tiborimizni farzandimizga qaratishimiz kerak.Bildirilgan barcha ma‘lumot va fikrlarimizdan xulosa qilib aytganda, bolada 2 xil fikr va qarashlar hosil qilib qoyishimiz kerak emas ya‘ni, oila ijobiy bog‘cha salbiy degan yoki shuning aksi bo‘lishi ham mumkin.Shuning uchun ota-onalarimiz va biz malakali pedagoglar bilan doimiy ravishda hamkorlikda ishlashimiz zarur va shartdir. Shundagina, biz o‘zimiz o‘ylagan ulkan natijalarga erishamiz. Va yurtimiz uchun ravnaqi uchun yetuk va barkamol farzand bo‘lib yetishib chiqamiz.

XULOSA.

Bizning islomiy kitoblarimizda aytilishicha, bola o‘ng qo‘li bilan chap qo‘lini ajratadigan bo‘lganda, uni jiddiy tarbiyalash boshlanadi. Uning ko‘nglini qoldirmasdan, qo‘pollik qilmasdan, bolaligini e‘tiborga olib, ruhlantirib tarbiyalanaveradi. Abu Rayhon Beruniy insoniyat tarixida birinchilardan bo‘lib

bolalarni kichik yoshidan mehnat qilishga o'rgata borish , kattalar mehnatini e'zozlaydigan qilib tarbiyalash , bolani ilm va kasbga o'rgatish oilaning diqqat markazida bo'lishi kerakligihaqida fikr bildirgan. Alloma oilada boshlangan mehnat tarbiyasini maktabda ta'lim bilan birga hunar o'rgatishga bog'lab davom ettirish lozimligi haqida alohida ta'kidlagan. Ulug' mutafakkir mehnat va kasb -hunar vorislik asosida avlodan-avlodga meros bo'lib o'tishini sinchkovlik bilan o'rgangan va insonlarning hunarmandchilik faoliyatini yuqori baholagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shayx Muhammadsodiq Muhammad Yusuf —Shoyadki taqvodor bo'lsakl ma'ruzalar, maqolalar va suhbatlar to'plami, TOSHKENT, Cho'lpon.
2. https://play.google.com/store/apps/details?id=com.iqtiboslar_olami.aforizmlar.
3. Z.T.Nishonova —Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiyal TOSHKENT2018.
4. Abdulla Avloniy —Turkiy guliston yoxud axloq.